

Яків Феофанович Чепіга (Зеленкевич) народився 12 травня 1875 р. у с. Мар'янка на Херсонщині (тепер Миколаївська область) у родині паламаря. Зауважимо, що прізвище Зеленкевич було по батьку, а Чепіга — по матері. Походили Чепіги з давнього козацького роду.

По закінченні Грушівського двокласного народного училища, що належало до відомства Міністерства народної освіти, Яків у вересні 1892 р. вступив до Новобузької учительської семінарії. До речі, однокласником його був Спиридон Черкасенко — відомий український громадський діяч, долі яких в подальшому тісно переплелися.

Документація семінарії, що зберігається в Державному архіві Миколаївської області (далі ДАМО. — Л. Б.), засвідчує, що Яків Зеленкевич здобув непогану на той час педагогічну освіту. Був здібним студентом, за сумлінність у навчанні й відмінну поведінку отримував повну стипендію (у семінарії були повні та напівповні стипендіати, а також учні, що навчалися за благодійні або власні кошти). Новобузький період життя відіграв важливу роль у формуванні його світогляду. Різномічні знання, перший практичний досвід проведення уроків у початковій школі при семінарії набули подальшого розвитку в майбутній педагогічній діяльності Я. Ф. Зеленкевича.

По закінченні семінарії (1895) двадцятирічний юнак був призначений учителем Зелецького земського училища Херсонської губернії. Разом із свідомством про закінчення семінарії він отримав таку характеристику: «...здібності хороші, характер самолюбивий, запальний, дещо різкий у спілкуванні, в заняттях. Може бути призначений самостійним учителем, виявляє старанність і самостійність, хоча не завжди однаково»¹.

Чи поїхав Яків Феофанович працювати за призначенням невідомо, бо у власноруч заповненій анкеті він зазначав, що в 1895—1919 рр. працював учителем у школах Донбасу, у 1900—1901 рр. завідував вечірніми курсами для дорослих у Луганську, а в 1908—1911 рр. завідував Народним університетом Вознесенської копальні на Донбасі.

ЧЕПІГА
(Зеленкевич)
Яків
Феофанович
(1875—1938)

Видатний педагог,
психолог, громадський
діяч

¹ ДАМО. Ф. 137, оп. 1, спр. 422, арк. 10.

Педагогічна освіта, великий практичний досвід стали підґрунтям для подальшої науково-публіцистичної діяльності Я. Ф. Чепіги. Він мав схильність до журналістської праці, рано почав виступати у пресі. Свої перші статті написав російською мовою й опублікував у 1907 р. в журналі «Оренбургский учительский вестник». А з моменту створення в Києві українського педагогічного журналу «Світло» (1909—1914) друкується саме в цьому часописі, стає його постійним співробітником.

В умовах жорстких утисків українства журнал був центром педагогічної думки, «справжнім єдиним світлом на безпросвітному шляху української педагогіки за царських часів»¹. Щоб друкуватися в ньому, треба було мати «самовідданність, громадянську мужність і любов до забороненої царатом української школи»². Саме ці почуття і спонукали Я. Ф. Чепігу до науково-педагогічної діяльності.

Численні публікації педагога початку ХХ ст. розпорошені в різних журналах і газетах під різними псевдонімами: О. К.; Т. З.; Ч.; Я. З.; Я. Ч.; З-вич, Я.; Ч-а, Я.; Бучицький Е.; Єзуполець О.; Ігоренко; Садівник; Строч І.; Учитель Я. З.; Чепіга Іван; Чепіга Я. Та найбільше його праць можна побачити на сторінках українських видань: дореволюційних — «Світло», «Учитель», «Педагогічний журнал» (Коломия), «Українська хата», «Рада», «Літературно-науковий вістник», «Ілюстрована Україна»; післяреволюційних — «Вільна українська школа», «Соціальне виховання», «Шлях освіти», «Радянська освіта» та ін.

На сторінках часопису «Світло» разом з іншими українськими педагогами Я. Ф. Чепіга порушує найактуальніші питання розвитку української освіти, створення національної школи в умовах антиукраїнської політики російського уряду.

У праці «Національність і національна школа» (1910) він розкриває сутність взаємовпливу рідної мови, діяльності нації і загального розвитку дитини. Дає визначення поняття національного виховання: «...не шовіністичне, не приправлене “дугим” патріотизмом, а виховання в душі нації, в душі мови, в її переказах, віруваннях, її звичаях, її історії, її культури, національної творчості, того, про що писали й казали найліпші представники нації, всього, що народ або нація пережили, бачили, чули, виробили, що придбали найцікавішого, найкориснішого в своїм розвитку». Автор доводить, що національне виховання є життєвою потребою нації і має закріплюватися у правах і законах. А ґрунтом такого виховання виступає сім'я і школа. Остання має дбати про розвиток рідної мови: «Рідна мова у школі так само потрібна для освіти дитини, як чисте повітря й світло для нормального розвитку організму». А школа, що не ґрунтується на засадах рідної мови, є мачухою для дітей.

Думка про необхідність навчання дітей у школах міститься в багатьох творах Я. Ф. Чепіги. Зокрема, в праці «Психофізіологічні основи правопису» він доводить, що жодні нові методи не поліпшать стану шкільної освіти, поки в ній не буде запроваджено рідну мову: «Без рідної мови ми неминуче будемо затримувати нормальний розвиток української дитини».

У праці «Ґрунтовні принципи нормальної школи» (1911) педагог характеризує підвалини, на яких має будуватися школа: «... народна правдива школа може бути витворена тільки в душі нації, її мови, її історії, звичаїв, її переказів, її культури, її духовної творчості, і тільки така школа не відірве

¹ Чепіга Я. Т. (Зеленкевич) // Путь просвещения. 1925. № 12 (44). С. 142.

² Там само.

дитину від її дійсного ґрунту...». Народ може примножити свої сили, піднести матеріальний добробут, розвинути високу культуру тільки тоді, коли матиме народну національну школу.

Водночас школа має бути природною: «Всяке живе створіння додержується в своєму житті законів природи. Школа ж, аби не бути мертвою, повинна будуватись на цих самих законах, бути живою і активною, як сама природа». І, звичайно, вільною, уникати «всього штучного і затримуючого вільний дитячий розвиток природничих здібностей дитини». Завдання школи — підтримувати природний розвиток учнів. А ще вона має бути реалістичною: готувати вихованців до реального життя й не обмежуватися книжними знаннями.

Ідеї вільної школи знайшли своє відображення у низці праць педагога. Так, у статті «Л. Толстой і його школа» (1911) він аналізує досвід школи для сільських дітей у Ясній Полянї, доносить до педагогічної громадськості найкращі її здобутки і робить висновок: «Постає великий рух в освіті й вихованні дитини. Дитина перед школою починає оживати, це вже не бездушний манекен і не віск, з котрого можна ліпити що тобі забажається, а індивідуальна самостійна істота, зо всіма почуттями й думками дорослої людини, до котрої повинно пристосовувати школу, а не навпаки як це було до цього часу».

Важливим напрямом досліджень Я. Ф. Чепіги була дуже популярна тоді педологія. На основі ґрунтового аналізу праць видатного американського психолога С. Хола, німецького педагога В. Лая, досвіду школи Л. М. Толстого в Ясній Полянї Яків Феофанович доводить необхідність побудови нової системи освіти й виховання на основі глибокого вивчення природи дитини. Зокрема констатує, що експериментальна педагогіка увійшла до шкільних програм інших держав і що саме «експеримент, даючи можливість заглянути в тайни дитячої природи, помагає батькам і вчителям виконати свої обов'язки досконаліш і свідоміш»¹. Отже, нова школа має будуватись на експерименті. Цим ідеям присвячено праці «Увага і розумовий розвиток дитини» (1911), «Страх і кара» (1912) та ін.

У психолого-педагогічному нарисі «Страх і кара» він аналізує причини виникнення в дитини почуття страху у взаємодії з таким явищем, як покарання, та його наслідки в подальшому розвитку людини. Ця праця написана на основі як власних досліджень і спостережень автора, так і глибокого аналізу поглядів Ч. Дарвіна, Г. Спенсера, М. Ланге, Д. Локка, Ж.-Ж. Руссо. Автор проводить думку про те, що у вихованні слід уникати мотивів, які спричиняють страх, оскільки «виховання, збудоване на страхові, неправдиве і незвичайно шкідливе для психофізичного стану дитини» і може привести до утворення безвільної, боязкої, шкідливої для людства істоти. У цьому контексті цікавою є його стаття «Брехливість у справі виховання» (1911), у якій простежуються причини виникнення такої дитячої вади, як брехливість, пропонуються шляхи її викорінення.

Підсумком багаторічних роздумів ученого з приводу створення національної школи став «Проект української школи» (1913), написаний Я. Ф. Чепігою у відповідь на звернення редакції журналу «Світло» до педагогічної громадськості. В передмові автор наголошує на необхідності запровадження природної школи, де б дитина могла здобувати справжню освіту, а не сурогат, шкідливий для її духовного розвитку та народної культури. Він сформулював такі вимоги до нової української школи:

¹ Чепіга Я. Педологія, або наука про дітей // Світло. 1911. Кн. 5. С. 8.

- у створенні школи має брати участь усе українське вчителство;
- школа має бути народною і відповідати інтересам народних мас;
- важливо, щоб освіта була глибоко національною, рідномовною, відповідала душі і розуму народу, його культурному, соціальному та економічному розвитку;
- школу слід будувати на підвалинах, які не порушують прав дитини, вільного й нормального розвитку її фізичних і духовних сил, індивідуальних рис.

Проект Я. Ф. Чепіги передбачав двоступеневу початкову освіту з шестирічним терміном навчання, яке мало розпочинатися з шести років. Перший ступінь розрахований на два роки, протягом яких дитину готують до систематичного навчання, розвивають її свідомість, розуміння навколишнього світу. До програми мають входити ігри, забави, прогулянки, робота на городі і в полі, догляд за домашніми тваринами, ліплення тощо. У цей період учні долучаються до природи, ознайомлюються з казкою, поезією, піснею. Другий ступінь охоплює наступні чотири роки школяра, протягом якого навчають грамоти і паралельно розвивають дитячу самодіяльність, творчість.

У 1913 р. вийшла друком збірка психолого-педагогічних творів Я. Ф. Чепіги «Проблеми виховання й навчання», до якої увійшли статті, раніше опубліковані в журналі «Світло»: «Національне виховання», «Фізичне виховання», «Моральне вношіння в справі виховання», «Страх і кара», «Національність і національна школа», «Психофізіологічні основи правопису», «Увага і розумовий розвиток дитини».

Перша монографія дослідника «Самовиховання вчителя» (1914) стала в нагоді не одному поколінню педагогів. У ній визначено роль учительства в суспільстві, розкрито необхідність та шляхи його розвитку й удосконалення. Зокрема, він писав: «В особі вчителя ми маємо ту культурну силу, що несе людям світло, знання й поступ. Учитель у своїм ідеальнім ореолі займає видатне місце в еволюційному рухові людської думки і в духовній творчості людства взагалі». Проте вчительська праця не обмежується навчальним процесом, а передусім «торкається виховання молодого покоління і втілення в нього високих людських ідеалів і думок». Автор називає вчителя «довірем народу», «довірем нації у вихованні й освіті нового покоління». А щоб стати прикладом для інших, потрібно, щоб учитель досягнув «висоти загальнолюдських чеснот, безупинною працею виховав себе, поліпшив і удосконалив свої здібності та виробив власний характер і волю».

Таким чином, на початку XX ст. Яків Феофанович Чепіга разом з іншими українськими педагогами розробляв проблеми національної освіти та виховання, пропагував ідеї національної школи, навчання рідною мовою тощо. С. Ф. Черкасенко називає його одним із перших українських педагогів, хто «поставив питання націоналізації школи на суто науковий ґрунт». Теоретичні висновки педагога стали тим фундаментом, на якому зводилася українська освіта, і які не втратили й сьогодні своєї актуальності й значущості.

1917—1920 роки в історії України — це час визвольних змагань українського народу, коли перевірялися на міцність різні форми державності: Українська Народна Республіка періоду Центральної Ради (березень 1917—квітень 1918 рр.), Українська держава гетьмана П. П. Скоропадського (29 квітня — 14 грудня 1918 р.) та УНР доби Директорії (грудень 1918—1920 рр.).

Українська Соціалістична Радянська Республіка періодично відновлювалася протягом 1917—1920 рр., а остаточно утвердилася на довгі роки завдяки військовій та економічній підтримці РСФРР. Українська революція зазнала поразки, але започаткувала процес формування новітньої політичної нації, відродила традицію української державності. Зі зміною урядів змінювалася й освітня політика. Яків Феофанович і в такий непростий історичний час разом з іншими представниками української інтелігенції (С. Ф. Русовою, С. Ф. Черкасенком, О. Ф. Музиченком) продовжував обраний у попередні роки шлях на ниві освіти — створення національної школи. І хоча в анкетному листі Я. Ф. Чепіга повідомляв, що його робота в Києві на різних посадах розпочалася з 1919 р., проте інші джерела свідчать про активну діяльність у столиці вже в 1917 р.

У цій непересічній особистості напрочуд гармонійно поєднувалися педагог, науковець і громадський діяч. У пореволюційні роки Яків Феофанович енергійно береться до організаційно-педагогічної праці: виконує обов'язки завідувача народної освіти реформованого київського повітового земства (1917), експерта початкових шкіл м. Києва (1918), бере активну участь у роботі Наркомосу УСРР, зокрема в розробці положення про трудову школу, програм для неї (1919).

Крім того, висвітлює найрізноманітніші питання освіти та виховання на сторінках педагогічної преси. Цілу низку статей він опублікував у журналі «Вільна українська школа»: «Соціалізація народної освіти» (1917), «Тимчасові програми для нижчих початкових шкіл на 1918—1919 шкільний рік (критичний нарис)» (1918—1919), «Школа й освіта на Україні» (1918—1919), «Трудова школа» П. П. Блонського (критичний нарис)» (1918—1919), «До трудової вільної школи!» (1918—1919), «Школа в Західній Європі й Америці» (1919—1920), «Навчання грамоти без букваря» (1919—1920) та ін.

Яків Феофанович покладав великі надії на соціалізм, бо «він бореться з класовою державою», «класовою освітою і з класовою школою». У жовтні 1917 р. побачила світ його стаття «Соціалізація народної освіти», в якій він ґрунтовно проаналізував стан освіти в сучасній йому Україні та окреслив шляхи подальшого її розвитку в контексті нового суспільно-політичного устрою, а також негативно охарактеризував дореволюційну школу, бо «не було школи всіх верств, громадянства, всього народу», «в ній не вчилися діти всього народу; вона була класовою, а тому неправдивою». Педагог визначив і обґрунтував найважливіші принципи народної освіти:

- рівне для всіх громадян право на освіту;
- безплатне навчання на всіх її ступенях;
- безкоштовність шкільних підручників та навчального приладдя;
- забезпечення дітей з незаможних родин харчуванням та одягом;
- обов'язковість навчання;
- покладання фінансового утримання освіти на державу і громади;
- вік охоплення загальною освітою — від 8 до 16 років;
- школа має бути національною, світською.

Яків Феофанович був прихильником ідеї трудової школи, яку розвинув у працях «До трудової вільної школи!» (1918—1919), «Трудова школа» П. П. Блонського» (1918—1919) та ін. Зокрема, у статті «До трудової вільної школи!» визначив її соціально-психологічні та соціально-етичні підвалини. Він писав: «Освіта в праці і через працю мусить лягти в ґрунт нового будівництва школи».

Розмірковує педагог і над засадами, за якими має розвиватися українська школа. Проаналізувавши погляди Ж.-Ж. Руссо, Ф. Рабле, Я. А. Коменського та інших відомих педагогів і освітніх діячів, висловлює своє бачення вільного виховання. На його думку, вільне виховання — це «всебічне і рівномірне виховання душі і тіла дитини». А нова школа має сприяти «фізичному, розумовому і моральному розвитку, не порушуючи гармонії природи дитини»¹.

У полі зору Якова Феофановича була й освітня політика урядів. Так, у статті «Завдання моменту» (1918) він висловив своє невдоволення ставленням до школи Гетьманату. Критично поставився вчений і до Тимчасових програм для нижчих початкових шкіл на 1918/1919 навчальний рік, затверджених міністром народної освіти М. П. Василенком у вересні 1918 р. Він зазначав, що вони «складені похапцем, не ґрунтовно і не обмірковано всебічно», мало відрізнялися від старих дореволюційних програм і потребують доопрацювання.

У лютому 1919 р. частина України разом із Києвом була окупована більшовиками. Й одразу педагог у статті «Школа й освіта на Україні» відреагував на ті пункти декларації Тимчасового Робітничо-Селянського уряду республіки, де розглядалися освітні питання. Зокрема, він категорично виступає проти пункту, де йдеться про мову навчання учнів, яка залежатиме «від волі місцевого робітничо-селянського населення», розцінюючи його зміст як прагнення денационалізувати школу й побудувати її за класовим принципом. На його думку, такий експеримент загрожує русифікацією і гальмуванням культурно-освітнього розвитку українського народу.

У 1917—1920 рр. разом з іншими представниками української інтелігенції Яків Феофанович брав активну участь у створенні підручників для української національної школи. І вже в лютому 1917 р. в часописі «Вільна українська школа» Генеральний Секретаріат Освіти (з січня 1918 р. Міністерство народної освіти) опублікував перелік рекомендованих підручників для української школи, серед яких був «Задачник для початкових народних шкіл. Рік перший і другий» Я. Ф. Чепіги (у 1918 р. вийшов третім виданням і був доповнений задачником для третього класу). Ці підручники є одними з перших, написаних українською мовою, які відрізнялися від старих новим змістовим наповненням задач, побудованих на місцевому матеріалі, та українською термінологією. Їх випустило в світ видавництво «Українська школа», яким керував Я. Ф. Чепіга разом із С. Ф. Русовою, Ю. Сірим і С. Ф. Черкасенком.

У цьому ж видавництві під рубрикою «Українська педагогічна бібліотека» вийшов методичний посібник для вчителів Якова Феофановича «Письмо в школі» (1918), у якому автор виклав методику навчання письма. Аналізуючи підручники для початкової школи, він звернув увагу на застарілу тематику малюнків, за якими діти відповідали на запитання, складали й писали речення. «Для української дитини тут було вузьке поле для творчості, бо малюнки її мали всі риси русько-національного життя і для уяви нашої дитини не було широкої праці, а особливо — для нашої селянської дитини». Педагог вважає, що в підручниках для початкової школи мають міститися «...малюнки відомих речей, з життя, близького дитині». Вони мають бути гарно виконані, не перевантажені фігурами і речами, ясні, точні, такі, щоб відповідали змісту, мали «національний відтінок», були образними, логічни-

¹ Чепіга Я. Вільна школа, її ідеї й здійснення їх в практиці. К., 1917. С. 69.

ми, зрозумілими для маленького учня. А головне — будили його живу творчу думку.

З остаточною утвердженням радянської влади в Україні Яків Феофанович продовжує активну науково-викладацьку роботу. На 20-ті роки ХХ ст. припадає розквіт його науково-педагогічного таланту. З 1920 р. він завідує дошкільним відділом, пізніше — секцією дитячих будинків Київської губернської народної освіти. З 1921 р. працює заступником завгубсоцвиху Київщини.

У 1920 р. Я. Ф. Чепігу запросили до організаційного комітету зі створення Київського інституту народної освіти (КІНО), а потім — на посаду декана дошкільного факультету й товариша ректора цього інституту. Пізніше він став деканом факультету соціального виховання, проректором, професором. Викладав такі курси: «Трудові процеси», «Організація установ соцвиху», «Методика початкового навчання», «Система соцвиху». Працював разом із В. І. Помагайбою, Г. М. Іваницею, В. М. Догою, Б. С. Манжосом, О. К. Дорошкевичем, К. Ф. Лебединцевим та ін. Саме ці педагоги в 1938 р. були звинувачені у створенні в КІНО антирадянської націоналістичної організації, яка пропагувала націоналістичні погляди серед викладачів та студентів.

Яків Феофанович виступив одним із засновників у Києві Педологічного інституту, де був науковим співробітником відділу «Фізична праця й трудові процеси», товаришем президента інституту. Після реформування інституту в Науково-дослідну кафедру педології (1922) Я. Ф. Чепігу призначили керівником секції практичної педагогіки, на якій він працював до кінця жовтня 1925 р. В цей час брав активну участь у роботі Державного Науково-методичного комітету Народного комісаріату освіти УСРР, у з'їздах і конференціях з педагогічних питань у Києві і Харкові. Він виступає активним організатором української освіти, зрілим дослідником з власною педагогічною концепцією, яку він послідовно виклав на сторінках часописів «Шлях освіти», «Радянська освіта», «Просвещение Донбасса», газети «Народний учитель». У 20-ті роки побачили світ його теоретичні праці «Азбука трудового виховання й освіти» (1922), «Практична трудова педагогіка» (1924), «Моральне виховання в справі виховання» (1924).

У праці «Азбука трудового виховання й освіти» Я. Ф. Чепіга висвітлює еволюцію ідеї трудового виховання, обґрунтував трудовий принцип як основу нової школи: «Школа мусить поставити в центрі освіти й виховання працю, а тому й всі методи й прийоми навчання так скласти, щоб вони весь час виходили з руху, діяльності». У праці «Практична трудова педагогіка» вчений зосередив увагу на таких питаннях: значення руху й діяльності в розвитку дитини; роль праці та гри у її вихованні; розвиток органів чуттів і їх значення у вихованні дитини; трудовий метод навчання та ін. Педагог вважав, що виховання має будуватися на педологічних знаннях про дитину (фізіологія, вікові та індивідуальні психофізіологічні особливості, спадковість). «Виховання дитини мусить бути збудовано на таких природних могутніх факторах людського організму, що без них вона не тільки не могла б пристосуватися до обставин і оточення, але взагалі позбавилася би можливості боротися за існування в дальшому», — наголошував він.

Таким чином, педагогічна концепція Я. Ф. Чепіги мала психофізіологічне та біогенетичне підґрунтя, спрямоване на побудову єдиної трудової школи.

У 20-ті роки набувають розвитку ідеї комплексного навчання в школах України, представлені концепціями науковців Г. М. Іваниці, О. Ф. Музи-

ченка, І. П. Соколянського. Яків Феофанович у цілому негативно ставився до комплексної системи як основи навчально-виховного процесу і віддавав перевагу класно-урочній системі. Свої міркування щодо цього виклав у статтях: «Що то є комплекс» (1925), «Будова комплексу» (1925), «Від розмов до діла (з приводу дискусії про методи навчання)» (1926) та ін. Він продовжує створювати нові підручники для початкової школи.

У жовтні 1925 р. його призначили керівником секції методики й дидактики Харківської науково-дослідної кафедри педагогіки, на базі якої в жовтні 1926 р. організаційно оформився Український науково-дослідний інститут педагогіки (УНДІП). В інституті вчений працював до 1934 р., зокрема в 30-ті роки — науковим співробітником секції методики навчання дорослих.

У співавторстві з Л. Єгоровою та В. Павловським учений підготував «Рухому хрестоматію української сучасної літератури» (1928). Автори пояснювали необхідність такого видання тим, що в шкільних бібліотеках бракує програмних літературних творів, а також перевагою рухомої хрестоматії над звичайною, позаяк твори в ній друкуються у повному обсязі. Чимало творів українських авторів у хрестоматії друкувалися вперше, причому в супроводі невеликих біографічних та автобіографічних довідок, які мали допомогти учневі сформулювати уявлення про художників слова та, що найголовніше, про той соціальний ґрунт, на якому зростала їхня творчість. Після художніх текстів пропонувалися запитання і завдання, покликані допомогти вчителю «розбуркати й скерувати в належне річище дитячу критичну думку».

Я. Ф. Чепіга написав низку методичних посібників для вчителів початкових класів, які складалися з методичних порад і розробок різноманітних дидактичних проблем: «Методика усної лічби та вправи у перших групах семирічки» (1930), «Методика навчання в трудовій школі першого концентру» (1930), «Читання й робота над книжкою в першому концентрі політехнічної школи» (1932), «Методика роботи з підручником математики» (1933), «Методичні поради до роботи з читанкою першого класу» (1934). На часі були й підручники та методичні посібники для навчання дорослих: «Буквар для шкіл грамоти» (1933), «Методичні поради до букваря для шкіл грамоти» (1934) та ін.

Навчальну літературу Яків Феофанович створював відповідно до тогочасних поглядів на підручникотворення. Як прихильник трудової школи він вважав, що підручник має йти назустріч внутрішнім пошукам учня, бути для нього другом, який «ділиться здобутими знаннями й досвідом науки, здобутками минулої праці людського розуму, людської культури», бути культурним засобом до поширення і поглиблення світогляду учнів, сприяти вихованню самодіяльності молоді, давати сталі й міцні знання.

Водночас педагог виступав проти енциклопедичності підручника. Підручники мають давати учням необхідний обсяг знань, а «бібліотеки повинні задовольнити дитину, збуджуючи любов і пошану до книги». Він писав: «Старе навчання не рахувалося з потребами життя і інтересами дітей, воно мало певний метод, певний обсяг знань і набивало дитячі голови не цікавим, не потрібним дитині для даного моменту знаннями»¹.

У посібнику для педагогічних установ «Практична трудова педагогіка» (1924) знаходимо застереження педагога проти перевантаженості підручників і шкільних програм: «...заміна многопредметовості й перевантаже-

¹ Чепіга Я. Азбука трудового виховання й освіти. Основи організації трудової школи з методологією початкового навчання. К., 1922. С. 68.

ности книжкової науки мінімумом потрібних знаннів, полегшує освітні завдання, зменшує зайву витрату розумової й духовної енергії, підвищує увагу, цікавість, працездатність учнів, їхню активність».

Таким чином, можна констатувати, що підручники та посібники Я. Ф. Чепіги відіграли велику роль у розвитку української освіти в першій чверті ХХ ст. Вони були фундаментом подальшого створення підручників для національної школи. Педагог визначив такі підходи до їх створення:

- написання рідною мовою;
- змістовність, доступність, логічність, неперевантаженість зайвим матеріалом;
- урахування психолого-генетичних особливостей дитини;
- єдність із навколишнім світом;
- широке використання краєзнавчого й народознавчого матеріалу;
- наявність запитань і завдань, які б сприяли формуванню самостійної думки учня;
- якісні ілюстрації, які б будили творчу думку дитини.

Ці підходи залишаються актуальними і для сучасного підручникотворення.

Яків Феофанович брав активну участь у діяльності багатьох громадсько-педагогічних організацій, наукових товариств, професійних учительських об'єднань тощо. У дореволюційний період він був членом Всеросійського учительського Союзу, який реорганізувався у Всеукраїнський учительський союз, після революції — членом Товариства шкільної освіти. У Харківському Науковому Товаристві керував підсекцією загальної методики Педагогічної секції, входив до ради Товариства (1925), а також до Харківського окружного правління спілки робітників освіти.

До 35-річчя педагогічної, літературної, наукової та громадської праці Я. Ф. Чепіги у пресі з'явилося чимало публікацій. Це свідчить про те, що він був авторитетним і відомим педагогом. «... Від “станка” сільського вчителя до “інженерного керування педагогічним виробництвом — такий тридцятилітній шлях т. Чепіги”, — писала «Радянська освіта». — Та найголовніше в усій діяльності Я. Т. — це те, що він до кінця залишився з трудящими України. Десятки, коли не сотні, колишніх “світлян”, бувших товаришів і співробітників т. Чепіги, вештаються зараз по закордонних емігрантських смітниках, зрадивши українську культуру, розпродавши до шенту своє “українолюбство”».

Звичайно, по-іншому й не могло писатися в ті роки, але віра Якова Феофановича в позитивні зміни в українській освіті та суспільстві за радянської влади привела до трагічних наслідків. Оскільки його педагогічна концепція щораз більше не відповідала партійному курсу на розвиток школи й науки, у 1937 р. педагога було заарештовано й 20 листопада цього ж року Особливою трійкою УНКВС Харківської області за начебто участь в антирадянській націоналістичній організації та проведення терористичних актів проти керівництва партії і радянського уряду засуджено на 10 років заслання. 16 лютого 1940 р. згідно з протестом заступника прокурора Харківської області Управління НКВС по Харківській області це рішення було відмінено, а термін заслання зменшено наполовину.

Однак немолодий уже педагог не дожив до цієї події. Він помер 22 серпня 1938 р. в засланні (покарання відбував у Севвостлазі). Причина смерті —

різке падіння серцевої діяльності; діагноз — гемокаліт. Похований на цвинтарі ОЛП*.

Багата, широкомасштабна й необхідна для розвитку освіти науково-педагогічна спадщина Я. Ф. Чепіги була забута й не рекомендувалася для вивчення. І тільки сьогодні вона повертається в українську педагогіку. На цю тему написано кандидатську дисертацію (Л. Т. Ніколенко), опубліковано брошуру (І. В. Зайченко, Ж. Д. Ільченко), статті (Л. Д. Березівська, С. І. Болтівець, Л. О. Кондратенко, О. В. Сухомлинська та ін.).

Праці

- Чепіга Я. Ф.* Вплив вулиці на виховання дітей // Укр. хата. 1909. № 10.
- Чепіга Я. Ф.* До національної школи // Укр. хата. 1909. № 6.
- Чепіга Я. Ф.* Психіко-фізіологічні основи правопису // Світло. 1911. № 9.
- Чепіга Я. Ф.* Грунтовні принципи нормальної школи // Світло. 1911. Кн. 1.
- Чепіга Я. Ф.* Народна освіта в Північно-Сполучених Державах // Світло. 1911. Кн. 6.
- Чепіга Я. Ф.* Народний учитель і національне питання // Світло. 1912. Кн. 1.
- Чепіга Я. Ф.* Брехливість у справі виховання // Світло. 1912. № 4.
- Чепіга Я. Ф.* Страх і кара: психолого-педагогічний нарис // Світло. 1912. № 6—7.
- Чепіга Я.* Проблеми виховання та навчання в світлі науки і практики: Збірник психолого-педагогічних праць. К., 1913.
- Чепіга Я. Ф.* Передмова до проекту української школи // Світло. 1913. № 1.
- Чепіга Я. Ф.* Проект української школи. Грунтовні постулати проекту. Загальні завдання школи // Світло. 1913. № 2, 4.
- Чепіга Я. Ф.* Самовиховання вчителя // Світло. 1913. № 8—9.
- Чепіга Я. Ф.* Соціалізація народної освіти // Вільна укр. шк. 1917. № 2. Жовт.
- Чепіга Я.* Вільна школа, її ідеї і здійснення їх в практиці. К., 1917.
- Чепіга Я. Ф.* Завдання моменту // Вільна укр. шк. 1918—1919. № 3. Жовт.
- Чепіга Я. Ф.* Тимчасові програми для нижчих початкових шкіл на 1918—1919 шк. р. // Вільна укр. шк. 1918—1919. № 5. Жовт.
- Чепіга Я. Ф.* Школа й освіта на Україні // Вільна укр. шк. 1918—1919. № 6—7. Січ.—лют.
- Чепіга Я. Ф.* До трудової вільної школи // Вільна укр. шк. 1918—1919. № 8—9. Берез.—квіт.
- Чепіга Я.* Веселка. Перша читанка після букваря. К., 1921.
- Чепіга Я.* Азбука трудового виховання й освіти. Основи організації трудової школи з методологією початкового навчання: Підруч. для працівників різних установ соц. виховання, студентів ін-тів нар. освіти і учнів пед. шк. К., 1922.
- Чепіга Я.* Веселка. Друга читанка після букваря. К., 1924.
- Чепіга Я.* Практична трудова педагогіка. Х.; К., 1924.
- Чепіга Я. Ф.* Що то є комплекс // Нар. учитель. 1925. Ч. 30. 26 лип.
- Чепіга Я. Ф.* Будова комплексу // Нар. учитель. 1925. Ч. 34. 25 серп.
- Іваниця Гр., Чепіга Я., Якубовський Б.* Шляхом життя: Читанка для 6—7 груп трудової шк., робфаків, шкіл для дорослих і т. ін. К., 1925. Ч. 2.
- Чепіга Я.* Педагогічна робота в літніх оздоровчих закладах. Х., 1932.

* Скорочена назва медичного закладу при Північно-Східному таборі копальні «Стахановець» Сусуманського району Магаданської області Російської Федерації.

Чепіга Я. Методика роботи з підручником математики. Х., 1933.

Чепіга Я. Методичні поради до роботи з читанкою першого класу. Х., 1934.

Чепіга Я. Методичні поради до букваря для шкіл грамоти. Х., 1934.

Література

- Савицька Г. І. Я. Ф. Чепіга — невтомний борець за початкову освіту на Україні (1875—1938) // Педагогіка: Респ. наук.-метод. зб. 1967. Вип. 5.
- Я. Ф. Чепіга (Зеленкевич) // Антологія педагогічної думки Української ССР. М., 1988.
- Зайченко І. В., Ільченко Ж. Д. Концепція української національної школи у творчості Я. Ф. Чепіги. Чернівці, 1996.
- Сухомлинська О. В. Яків Чепіга // Нариси історії українського шкільництва 1905—1933: Навч. посібник / О. В. Сухомлинська та ін.; за ред. О. В. Сухомлинської. К., 1996.
- Кондратенко Л. О. Старі застереження до нових ідей // Почат. шк. 1996. № 11.
- Сухомлинська О. В. Слово про педагога // Шлях освіти. 1997. № 2.
- Демчук В. Концепція української школи у творчості Якова Чепіги (1875—1938) // Рідна шк. 1997. № 3.
- Палюх З. Погляди Я. Ф. Чепіги на моральне виховання дітей // Почат. шк. 1997. № 9.
- Болтівець С. «... з надією на кращу долю» // Світло. 1998. № 4 (10).
- Невгодовський А. Навчіться любити дітей // Світло. 1999. № 1.
- Березівська Л. Д. Формування педагогічного світогляду Якова Чепіги // Шлях освіти. 2000. № 4.
- Ніколенко Л. Т. Теоретичні засади навчання і виховання молодших школярів у педагогічній спадщині Я. Ф. Чепіги: Дис. ... канд. пед. наук. К., 2000.
- Березівська Л. Д. Внесок Я. Чепіги в розвиток українського підручничотворення // Проблеми сучасного підручника: Зб. наук. праць. К., 2000. Вип. 2.
- Березівська Л. Д. Образ учителя у творчій спадщині Я. Ф. Чепіги // Рідна шк. 2001. № 10.
- Березівська Л. Д. Проблема покарання дитини в сім'ї у спадщині українських педагогів В. О. Сухомлинського і Я. Ф. Чепіги (порівняльний аналіз) // Наук. зап. Терноп. держ. пед. ун-ту. Сер. Педагогіка. 2002. № 5.